

УДК 811.161.2'373.21

Т. І. Крупеньова

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології і МНФД
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»
e-mail: taniakrupenev@mail.ru*

ТОПОНІМІКОН РОМАНУ ОЛЕКСАНДРА ІРВАНЦЯ «РІВНЕ/РОВНО (СТІНА): НІБИТО РОМАН»

Стаття присвячена вивченню засобів актуалізації художніх конотацій та стилістичного потенціалу реального українського топонімікону роману Олександра Ірванця «Рівне/Ровно (Стіна): нібито роман».

Ключові слова: *власна назва, топонім, астіонім, хоронім, онімний простір.*

Постановка проблеми. У сучасному українському мовознавстві дослідження стилістичної ролі власних назв у художній літературі стає одним з пріоритетних напрямків ономастики. Його найчастіше іменують літературною, або літературно-художньою, поетичною, ономастикою. Літературна ономастика, за висловом О. Фоянкової, «досліджує відображення елементів реальної і вигаданої ономастики — на основі їхнього індивідуального відбиття і застосування у творчості кожного письменника й окремого тексту» [3, с. 67]. Тому й власні назви у художньому дискурсі (поетоніми) відрізняються від загальнономовних своєю вторинністю, залежністю від жанру і стилю художнього тексту, а відтак і функціями: для поетонімів важливішими є не ідентифікуюча і диференціальна, а характеристична, естетична, текстотвірна, стилістична функції, оскільки ономастична лексика в художньому творі є важливим виражальним засобом.

Актуальність та новизна дослідження. Актуальність обраної теми полягає в тому, що топоніми є найбільш очевидним і чітким засобом локалізації місця дії у творі, мають конкретне емоційно-експресивне навантаження, питання їхньої стилістичної ролі і функціональних ознак у художньому тексті вивчено ще не достатньо, бо основна увага приділяється антропонімам як центру ономастичного простору. Причиною цього є незначна кількість топонімів у літературних творах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення реальної топонімії започатковано давно. Цей сектор ономастики привертав і привертає увагу дослідників. Топонімія ж художнього тексту не так давно стала об'єктом наукових зацікавлень, зрештою, як і ономастика художнього твору взагалі. Топонімам, їх функції у художньому творі в останнє десятиліття все більше приділяють увагу дослідники онімії художнього тексту. Наше дослідження топонімікону роману Олександра Ірванця, його організації базується на теоретичному обґрунтуванні функціонування літературних топонімів, що міститься в працях О. І. Фонякової, Ю. О. Карпенка, М. В. Горбаневського та ін. Зокрема, О. І. Фонякова звернула увагу як на парадигматичну організацію топонімічного простору в художньому тексті, так і на синтагматичну його структуру, що досі випускалося дослідниками з поля зору.

Метою даної розвідки є встановлення комунікативно-прагматичного потенціалу реальних топонімів у романі О. Ірванця «Рівне/Ровно (Стіна): нібито роман» у їх системній організації і функціонуванні та з'ясування особливостей ономастичного письма митця як елемента його ідіостилю. Топонімія в творчому доробку письменника становить солідний лексичний шар, представляє різні класи цього онімного розряду, має широкий діапазон дії в тексті і дає конкретну можливість уявити розмаїтий і різноплановий всесвіт одного з відомих письменників ХХІ століття. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: зафіксувати у романі усі топонімічні назви; описати функціональні особливості топонімів у зв'язку з фонетичними, лексико-семантичними, граматичними чинниками текстових структур.

Предметом розгляду даної статті є реальний топонімікон роману О. Ірванця «Рівне/Ровно (Стіна): нібито роман», його конотативне і функціональне наповнення у художньому дискурсі письменника.

Об'єктом дослідження є семантико-функціональні особливості топонімної лексики як компонента художньо-образної системи поетичного твору.

Методологічною базою дослідження стали роботи з ономастики й поетики оніма О. В. Суперанської, Ю. О. Карпенка, Є. С. Отіна, В. М. Калінкіна та ін. Мета й матеріал роботи зумовили використання таких **методів та прийомів** дослідження: відбір і систематизацію

контекстів з топонімами, їх мовну атрибуцію та інвентаризацію; компонентний аналіз експліцитних та імпліцитних складових семантичної структури топонімів; контекстний аналіз умов функціонування топонімів у тексті. Основним методом дослідження є описовий, що дозволило на основі контекстуального аналізу схарактеризувати змістові, стилістичні, естетичні функції топонімів у мовно-художньому континуумі роману.

Виклад основного матеріалу дослідження. У романі О. Ірванця «Рівне / Ровно (Стіна): нібито роман» важлива роль надається топонімії (150 топонімів). Ключовим символом у романі є астіонім *Стіна*, що віртуально роз'єднує і водночас поєднує топографію українського міста, фокусуючи в собі недалеко минуле й невиразне, чітко не окреслене майбутнє. Пояснюючи свій задум, Олександр Ірванець пише, що в пострадянську добу «кожне місто і кожне село в Україні перегороджені і розділені на східний і західний сектори в широкому значенні, і навіть майже в кожній людині сьогодні є оця внутрішня стіна». В уяві він міг «розділити тільки Рівне», оскільки лише це місто він знав топографічно й ментально. Мовна картина роману ґрунтується на реаліях українського довкілля. Головним з образів роману є місто. Воно символізує утопію, абсурдність людських дій. Місто *Рівне* є астіонімом переднього плану. У ньому відбуваються події, описані на сторінках роману, з ним пов'язані долі головних героїв. У мовленні головних персонажів воно є найбільш частотним, яке вживається у різних варіантах: *Рівне (18)*, *Ровно (25)*, *Східне Рівне (3)*, *Західне Рівне (14)*, *Західний сектор (25)*, *Східний сектор (3)*. Останні варіанти письменник використовує для того, щоб показати відділення однієї частини міста від іншої. У романі відбувається протиставлення міста сучасного й міста минулого, міста українського й міста західноєвропейського, зі своїми внутрішніми протиріччями й проблемами. Уперше читач зустрічається з поділом міста на дві частини в епіграфі до роману, що є розлогою цитатою з неіснуючого «Короткого довідника з економічної географії Соціалістичної Республіки України», випущеного Політвидавком у 2002 році: «Ровно — обласний центр Соціалістичної Республіки України. Чисельність населення 120 тис. чол. За переписом 2001 р.».

Вибір топонімів лексики письменником за просторовим принципом не обмежений. Серед топонімів є багато загальновідомих назв

географічних об'єктів (наприклад, Рівне, Луцьк), а є індивідуальні — маловідомі або практично невідомі. Семантико-стилістична функція топонімів у тексті зберігає номінативну функцію як загальну. Серед цих функцій реально-географічна та конкретно-біографічна.

Автор використовує такі макротопоніми: *Україна (5), Німеччина (3), Франція (1), Нідерланди (1), Європа (3), Білорусія (1), Мексика (1), Нова Гвінея (1), Американський континент (1), Росія (1), Польща (3), Ізраїль (2), Таджикистан (1), Латинська Америка (1), Індія (1), Єрусалим (1), Греція (1), Афганістан (1), Мала Азія (1)*. Макротопонім *Україна* вживається рідко. Цей топонім є в епіграфі та в назві телепередачі «*Таланти твої, Україно!*». Ще польською мовою: «*Czekat na pana juz od dawna! Mój kolega nie doczekał sie i odszedł. Proszę, niech pan to zrobi najszybczej. Czeka na to **Ukraina**, i **Polska** na to czeka. Wreszcie uwolnimy się od siebie*» [2: 211] (*Я чекаю на вас уже давно. Мій колега не дочекався й пішов. Прошу вас, зробіть це якнайшвидше. Чекає на це Україна, і Польща чекає також. Нарешті звільнімося одні від одних*).

На позначення цієї поділеної території використовуються такі топоніми: *Соціалістична Республіка Україна, Соціалістична Україна, Західна Україна*. Також автор використовує абревіацію *СРУ, ЗУР (Західна Українська Республіка)*.

У тексті наявні хороніми на позначення регіонів та районів України: *Закарпаття (1), Житомищина (1), Київщина (1), Ровенщина (4), Волинь (3), Миколаївщина (1), Луганщина (1), Дніпропетровщина (1), Кіровоградщина (1), Черкащина (1), Полісся (1), Поліський край (1), Гошанський район, район Ювілейний (5), мікрорайон Басовий Кут (2)*.

Підгрупа ойконімів у художньому ономастиконі письменника об'єднує астіоніми — назви міст і комоніми — назви сільських поселень. Астіоніми можна поділити на три групи: міста України, міста далекого й близького зарубіжжя. До першої групи належать: *Рівне (18), Франківськ (1), Київ (5), Львів (5), Ужгород (1), Чернівці (1), Переяслав (1), Луцьк (1), Тернопіль (1), Канев (1), Харків (1), Сарни (2 рази, Рівненська область), Ківерці (1 раз, Волинська область), Олександрія (1 раз, Кіровоградська область), Ковель (2 рази, Волинська область), Корець (1 раз, Рівненська область)*. Багато німецьких міст: *Бадден-Вюртенберг (зараз Бадден-Бадден), Берлін, Бонн, Мюнхен, Новий Ульм, Тіргартен (район Берліна), Баварія (герцогство), Люксембург (герцогство)*. Інші астіоніми: *Антополь (містечко Брестської області), Куала-Лампур*

(столиця Малайзії), Нікосія (столиця Кіпру), Брюссель (у Нідерландах), Москва, Нью-Йорк, Афіни, Прага, Відень, Бейрут (у Лівані), Париж, Амстердам (у Нідерландах), Петербург, Нахічевань (в Азербайджані), Пороніно (містечко в Польщі).

Гідроніми у тексті представлені єдиною підгрупою потапонімів — назви річок. Це річки України: *Дніпро (1)*, *Устя (8)*, *Буг (1)*, *Горинь (1)*. **Річка Горинь** — права притока Прип'яті (басейн Прип'яті). Щодо походження назви існує кілька гіпотез. Одні виводять її з готського «джерело». Деякі вчені дотримуються думки, що вона утворилася від давньоруського *горина* в значенні «гірська місцевість». І справді, в далекому минулому ріка звалася Горина. В Іпатіївському літописі від 1150 року говориться, що Ізяслав Мстиславович «перейшов Горину і тут став табором». Сучасна назва відома з 1450 року, коли вона згадується в одній з українських грамот. Трубачов назву виводить від іллірійського «джерело». Таке тлумачення непереконливе. Вірогідніше тлумачення походження гідроніма *Горинь*, в якому відстоюється слов'янська етимологія в значенні «ріка з гір». Давній (до XV ст.) варіант *Горина* зіставляється зі староруської *горина* «гориста місцевість». На окраїні Волинської гряди здіймаються високі уступи, і течія ріки у верхній і середній частинах має напівгірський характер. Формантне утворення на **-ина**, як і **-нь** у старослов'янській *горьнь* — «гірський». Дослівно: «Ріка бере початок з гори (Кременецького кряжа) і долає значний гористий шлях». *Рівне* розташувалося на березі річки, що має назву Устя. Слово «устя» означає гирло, тобто місце, де ріка впадає в океан, озеро або в іншу ріку. Але воно означає ще і кінець нижньої течії річки. Є ще одне значення слова устя — вузька протока, що з'єднує річки, затоки, лимани між собою або з морем.

Потапонім *Дніпро* наявний в епіграфі до роману: «*Нема на світі України, Немає другого Дніпра...*» (Т. Шевченко). У цих рядках головна ідея роману про неподільність України, про неможливість існування іншої такої країни, що вона повинна бути єдиною та цілісною.

Роман містить багато назв годонімів — назв проспектів, вулиць. Топонімний простір міста О. Ірванця найчастіше представлений вулицями і це не випадково. Вулиця скеровує рух у певному напрямку. «*Письменник Шлойма Ецірван майже бігцем вискочив з під'їзду, скрунуv ліворуч і перетнувши проїжджу частину вулиці Полуботка в тому місці, де вона з'єднувалась з коротюсінською вулицею Правди (при тому, що*

вулиця Свободи залишилась у східній частині міста» [2, с. 12]. Символічним є те, що *вулиця Правди* коротка, а *вулиця Свободи* знаходиться в іншій частині Рівного. Це свідчить про відсутність гармонії, злагоди в місті. Пропускні пункти знаходяться «*в місцях перетину стіни й вулиць Соборної-Ленінської та Бандери-Московської*». Шлойма Ецірван плутає часом назви вулиць: «*на Московській (тепер Степана Бандери, хоча ні, зараз, тут, по цей бік стіни знову на Московській)*». Письменник іноді подає історичну довідку стосовно назви вулиці, пояснює чому саме таку назву має вулиця: «*Стіна робила кілька закрутів, спершу праворуч, в бік вулиці Міцкевича, чомусь ніколи й ніким не перейменовуваної, а потім круте коліно ліворуч, по вул. Тольятті, не міста на Волзі, а італійського революціонера*». О. Ірванець виділяє у своєму романі партизанські вулиці та зазначає їх особливості: «*Партизанськими вулицями Мірюценка-Остафова-Приходька-Бегми, що в них із роду не було попередніх назв, бо вони постали вже по війні, забудувались і заселилися людьми, прийшлими з навколишніх сіл, і через це зберегли й сільську мораль, і сільський характер взаємин, хоча тепер ними проходять маршрути автобусів і навіть тролейбусів*» [2, с. 137]. У постановці п'єси головного героя звучить назва вигаданої вулиці: «*Неіснуючій вулиці Разіна, без імені, просто Разіна, певно, що знаного російського бунтаря, якому пощастило вкарбуватись у свідомість грядущих поколінь єдиним актом закидання на глибину тіла персидської князівни. Чи, може, якогось іншого Разіна, невідомого або призабутого місцевого діяча*».

В основі багатьох годонімів прізвища: *вулиця Полуботка (3)*, *вулиця Леніна* (колись Галлера), *вулиця Кузнецова (3)*, *вулиця Белінського (1)*, *вулиця Мірюценка (2)*, *вулиця Драгоманова* (Влітку, в зв'язку з від'їздом за кордон на трирічне наукове відрядження, перебував у Рівному. 4 жовтня 1991 р. йому відкрито меморіальну дошку на будинку № 17 однойменної вулиці), *вулиця Гагаріна (1)*, *вулиця Дарвіна (1)*, *вулиця Пушкіна* (колись Дубецького), *вулиця Гітлерштрассе (1)*. Знаковою є назва *вулиці 17 Вересня* (тоді ще *Тополевої*). Адже знаменна подія роману має відбутися саме 17 вересня. Крім зазначених годонімів використано ще такі: *вулиця Струтинська (4)*, *вулиця Млинівська (3)*, *Відінська* (була названа на честь міста Відіна в Болгарії, з яким з 1967 року підтримувало зв'язки м. Рівне), *вулиця 16 липня* (колишня *Комуністична*, а ще колись раніше *Гітлерштрассе*), *вулиця Замкова* (назва походить від замку, який був розташований в кінці цієї вулиці), *вули-*

ця *Планти (Польща), Уолл-Стріт (Нью-Йорк)*. Вулиця *Гітлерштрассе* отримала свою назву після 1941 року, коли місто було окуповане гітлерівськими загарбниками. Рівняни змушені були жити на цій вулиці. Багато інших вулиць у ті часи отримали німецькі назви.

У романі вжито такі кононіми: *Тинне, Межиріч* (у Львівській області), *Новий Двір* (у Волинській області), *селище Молодіжне, Ремчиці, Старе Село, Синів, Клевань* (місто Рівненського р-ну Рівненської обл. розташоване на залізниці Рівне — Луцьк, неподалік від р. Горинь. Назву виводять із латинського «парафіяльний священник», «місце парафії»).

У романі зустрічаємо невелику кількість фонових топонімів: агороніми (назви площ): *Майдан Незалежності, площа Леніна та Центральна площа*; дромоніми (назви шляхів сполучення): *Клеванський коридор, перехрестя Відінська-Соборна, шлях на Вестерн-Рівне, Дубенська траса*; інсулоніми (*Кіпр, Нова Гвінея, Цейлон*).

На кількох сторінках автор вдається до масштабного нагромодження топонімів, що створює ефект панорами — читач мовби переноситься думкою у ту місцевість. В. А. Кухаренко, та С. В. Пиркало називають такі нагромодження топонімів топонімічними масивами (ТМ), що шляхом переліку створюють градацію, яка підсилює виразність. Наприклад, в одному лише абзаці О. Ірванець використовує 13 топонімів, деякі з них вживає декілька разів: «*Одразу за готелем Стіна робила кілька закрутів, спершу праворуч, в бік вулиці Міцкевича, чомусь ніколи й ніким не перейменовуваної, а потім круте коліно ліворуч, по вул. Тольятті, не міста на Волзі, а італійського революціонера, про що вже мало хто і пам'ятав, майже попід самими вікнами відновленого обкому КПУ повертала на північний захід, перетинала річку Устю (під мостом було встановлено потрійні ґрати, вбиті у дно ріки), і ще раз повертаючи вже на млинівсько-луцькому перехресті, тяглася далі, оточуючи летовище Рівне-Тинне, частково перегороджуючи Тинне-село, поза яким, перетнувши ще й Дубенську трасу, замикалась у кільце в районі Басового Кута, вже попід самим озером, відділяючи і його на користь східного Ровно. Через це Рівне західне мусило розбудовувати систему насипних пляжів упродовж болотистого відтинка русла Усті, який дістався відрізаному анклавові й простягався від басівкутської греблі попід Стадіоном. Власне, пляжі понад Устею і місточки Гідропарку місцевого, в Західному Рівному спраглих сенсацій буферної зони».*

Досить значна кількість у романі урбонімів (назви внутрішньоміських об'єктів). Серед них назви готелів, які умовно можна поділити на дві групи: українські назви та назви іншомовного походження. До першої групи належить лише одна назва *готелю «Мир»*. Друга група більш вживана у тексті: *готель «Європейський-Гоф»*, *«Хілтон»*, *«Маріотт»*, *«Театральний-Редіссон»*, *«Холідей Інн»*. Характерним є те, що у західній частині міста урбоніми сучасні, більшість з них іншомовні. У східній же частині назви збереглися ще ті, які були у Радянському Союзі.

У романі письменник подає історію перейменування кінотеатру: *«За спиною вождя звели кінотеатр Жовтень, кінотеатр широкоформатний, чим зараз це все з потойбіч, за Стіною. Десь у середині дев'яностих місце вождя зайняв Тарас Григорович, а кінотеатр переіменували Україною»*. Вживаються й інші назви театрів та кінотеатрів: *театр ім. Шевченка*, *театр «Юність»*, *кінотеатр «Космос»*. Назви магазину *«Білий лебідь»*, *ресторан «Лебідь»*, *кафе «Сніжинка»* мають топонімічну основу білого кольору. На думку, Н. О. Кошечеві таких назв взагалі на позначення білого кольору зустрічається — 13,3 %.

Висновки. Отже, топоніми роману «Рівне / Ровно» є сюжетотворчими, виконують наскрізну композиційну роль. Текст — це суцільний рух, безперервна зміна географічного простору, вражень та можливостей. Топонімікон роману об'ємний та насичений, має великий діапазон та різноплановість. Письменник у романі широко вживає найрізноманітніші власні назви з усього світу, тяжіючи до онімійної глобальності, але наскрізними топонімами є топоніми України. Саме вони стають достовірним тлом локалізації подій.

Перспективи подальшого дослідження. У подальших розвідках планується дослідження мотивації різних класів топонімів, а також встановлення структури їх асоціативного поля за допомогою психолінгвістичних методів.

Список використаної літератури

1. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: український літературний постмодерн / Т. І. Гундорова. — К. : Критика, 2005. — 264 с.
2. Ірванець О. Рівне / Ровно (Стіна) : нібито роман / Олександр Ірванець. — Харків : Фолю, 2010. — 217 с.
3. Фоянкова О. И. Имя собственное в художественном тексте / О. И. Фоянкова. — Л. : Ред.-изд. отдел ЛГУ, 1990. — 104 с.

Крупенёва Т. И.

кандидат филологических наук, доцент,
доцент кафедры украинской филологии и МОСД
ГУ «Южноукраинский национальный педагогический
университет им. К. Д. Ушинского»
e-mail: taniakrupenev@mail.ru

ТОПОНИМИКОН РОМАНА АЛЕКСАНДРА ИРВАНЦА «РИВНЕ / РОВНО (СТЕНА): ЯКОБЫ РОМАН»**Резюме**

Статья посвящена изучению средств актуализации художественных коннотаций и стилистического потенциала реального украинского топонимикона романа Александра Ирванца «Ривне / Ровно (Стена): якобы роман».

Ключевые слова: имя собственное, топоним, астионим, хороним, онимное пространство.

Крупенюова Т.,

PhD, Associate Professor
Associate Professor of Ukrainian Philology
K. D. Ushinsky Southern Ukrainian National
Pedagogical University
e-mail: taniakrupenev@mail.ru

TOPONYMICON IN ALEXANDER IRVANETS'S NOVEL «RIVNE / ROVNO (WALL): ALLEGEDLY NOVEL»**Abstract**

This article is devoted to the study of art means of updating connotations and the stylistic potential of Ukrainian real toponymicon novel by Alexander Irvanets «Rivne / Rovno (Wall): allegedly novel». The relevance of the topic chosen is that place names are the most obvious and clear mean of localizing a scene in the book, have a particular emotional and expressive load, the question of their stylistic role and functional features in fiction is not studied enough, because the focus is made on anthroponymy as a center onomastic space. This is due to a small number of names in literary works. The **purpose** of this research is to establish pragmatic communicative potential of real place names in the novel «Rivne / Rovno (Wall): allegedly novel» by Irvanets O. in their system of organization and functioning and to clarify the characteristics of the artist's onomastic writing as a part of his idiosyncrasy. The **subject** of consideration of this article is a real toponymicon in the novel by Irvanets O. «Rivne / Rovno (Wall): allegedly novel», its connotative and functional content in the artistic discourse of the writer. The **object** of research is the semantic and functional features of toponymy vocabulary as a component of artistic and imagery system of

*poetic work. The purpose and the material have caused the use of such **methods and techniques** of research as selection and systematization of context with place names, their linguistic attribution and inventory; contextual analysis of the conditions of operating names in the text. **Results.** So, place names of the novel «Rivne / Rovno» are plot-forming, perform continuous compositional role. Toponymicon of the novel is volumeful and rich, has a great range and diversity. The writer is broadly taking a variety of proper names from around the world in his novel, tending to onymic globality, but the place names are of Ukraine. They become a reliable localization of background events.*

Key words: proper name, toponym, astionym, horonym, onymic space.

Надійшла до редакції 09.09.2016